

УДК 821. 161. 2

ХУДОЖНЯ ТРАНСФОРМАЦІЯ БАЛАДНОЇ ТРАДИЦІЇ У ПОВІСТІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ „В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЛЯ КОПАЛА”

У статті здійснено ескізню спробу простежити трансформацію баладної традиції у повісті Ольги Кобилянської „В неділю рано зілля копала”.

Ключові слова: балада, міфологія, фольклор, інтерпретація, аллюзія, сюжет.

Галина Ступинская

Художественная трансформация балладной традиции в повести Ольги Кобилянской „В воскресенье рано зелье копала”

В статье осуществлено эскизную попытку проследить трансформацию балладной традиции в повести Ольги Кобилянской «В воскресенье рано зелье копала».

Ключевые слова: баллада, мифология, фольклор, интерпретация, аллюзия, сюжет.

Halyna Stupins'ka

Artistic transformation of ballad tradition in Olha Kobylianska's 'V nedilyu rano zilja kopala'

The article is a sketchy attempt to expound the ballad traditions in the novel «V nedilju rano zilja kopala» by O. Kobylyanska.

Key words: ballad, interpretation, mythology, folklore, allusion, plot.

Якщо коротко змалювати тенденцію розвитку української літератури кінця XIX – початку XX ст., то це був пошук нових мистецьких форм з безпосереднім відчуттям і творенням інакшого смислу у світі, що втратив опертя на узвичаєні смислові категорії.

Ольга Кобилянська належить до жінок-письменниць перехідної доби, які „найсильніше розхитали патріархальні устої української культури” [2, с. 7]. Соціально актуальну реальність життя України кінця XIX – початку XX ст. письменниця відобразила у дзеркалі найрізноманітніших культур, створивши складну, багатовимірну картину світу, в якій відбита антиномія „природа – людина”, спроби філософського осягнення людської екзистенції, прагнення зрозуміти природу Іншого. Показова щодо цього повість „В неділю рано зілля копала”. Задум написати великий твір, побудований за мотивами народної пісні, виник у Ольги Кобилянської під впливом знайомства з болгарським письменником Петком Тодоровим та його творчістю, в якій картини реальної дійсності поєднуються з мотивами народної фантастики. За словами письменниці, він звернув її увагу на народні пісні, їх розмаїття і свіжість. Слід наголосити, що смислове поле народного світогляду постійно фіксується у світовій культурній традиції. У ньому письменники віднаходять той зміст, який відповідає їх ідейно-естетичним настановам і потребам, пошукам художньо-виражальних засобів, творенню національно-своєрідної поетичної системи художнього твору.

Сюжет народної балади „Ой не ходи, Грицю, на вечорниці” Ольга Кобилянська виносить в епіграф твору як одну із форм аллюзії. Погоджуємося з думкою С. Кирилук, що ставлення О. Кобилянської до вказаної рецептивної форми особливе, оскільки письменниця по-різному підходила до використання епіграфів, що пов’язано передусім із рівнем осмислення авторкою як конкретних життєвих реалій, так і найглибших культурних пластів, джерелами яких є Біблія, антична міфологія, фольклор [7, с. 21]. Прикметно, що саме народна балада „Ой не ходи, Грицю, на вечорниці” передає основний конфлікт повісті „В неділю рано зілля копала”. Відомий дослідник фольклору О. Дей назвав баладу „епосом нещасливих людських доль”. Учений зробив певні висновки щодо особливостей цього жанру. Він, зокрема, констатує: „Незвичайні пригоди із звичайними людьми – один із тих проявів контрастності і поляризації, які є стрижнем баладності як такої. Відтворюючи несподівано гострі конфлікти та психологічні стани в хвилини найвищого напруження людських пристрастей і переживань в переважно трагічних ситуаціях, балади викликають глибокі зворушення, адже трагічне суперечить людській природі, воно ніколи й ніде не було звичним, життєвою нормою і завжди приголомшувало, відгукувалося співчуттям та уболіванням щодо персонажа-жертви і ненавистю до персонажа-злочинця” [3, с. 14]. Втім, процитовані рядки свідчать, що народна балада, подібно до художніх творів літератури, спонукає до роздумів над проблемами буття, філософських узагальнень і паралелей із власним життям. І цілком природно, що „однією з

закономірностей розвитку літератур різних народів є процес трансформації фольклорних жанрів у прозові форми красного письменства” [4, с. 40]. Що ж до повісті Ольги Кобилянської „В неділю рано зілля копала”, то тут маємо всі підстави робити акцент на своєрідності інтерпретації баладної традиції. Адже, як зазначає У. Еко, кожне сприйняття твору мистецтва є як його *інтерпретацією*, так і *виконанням*, тому що в кожному сприйнятті твір набуває нової, несподіваної перспективи [6, с. 83] (Курсив У. Еко. – Г. С.).

Уже сама назва повісті „В неділю рано зілля копала” вказує на первинну авторську інтерпретацію. Адже заголовок є не тільки структурною частиною художнього твору, а й водночас репрезентує художню концепцію й сам текст у його ідейно-естетичній цілісності та повноті. Смысловим ключем для розуміння всього твору стає епіграф – балада „Ой не ходи, Грицю, на вечорниці”, в якій конфліктна ситуація „між поляризованими героями... і обставинами розв’язується у формі найвищого напруження пристрастей через насильну й неприродну смерть... Народ підносить отруєного Гриця... до узагальненого образу-перестороги” [5, с. 3]. Однак у своєму творі Ольга Кобилянська змінює вектор конфліктної ситуації. В автобіографії „Про себе саму” письменниця напише, що в повісті Тетяна троїть Гриця „в божевільні, з тою гадкою, що то вона не його, а саме лиш *лихо* троїть, що спонукало його *двох* кохати. Значить під жодним варунком не з помсти, а в думці, що то якесь лихо в нім сховалося (в вищій значенні слова – слабкий, похитливий характер)” [8, с. 651]. (Курсив О. Кобилянської. – Г. С.).

Сюжет повісті розгортається двома взаємопов’язаними лініями: перша – трагічна доля циганки Маври, до якої приходять усвідомлення гріха за подружню зраду, поневіряння її батька – музики Андронаті, що, рятуючи життя своєї доньки і внука, покинув табір, друга – романтична – кохання Гриця, сина Маври, до Тетяни й Настки, змальована на основі фольклорного джерела. Текст повісті пронизаний роздумами циганки Маври на межі з потоком свідомості, через які авторка прагне виявити усвідомлення спокути гріха. Письменниця насичує тло твору біблійною легендою про Марію та Йосифа. Ця „казкова, вже майже тисячолітня легенда про причину вічної циганської мандрівки і злиднів” є своєрідним зверненням письменниці до міфологеми гріха. Не випадково згадує її старий циган Андронаті, коли роздумує над долею своєї доньки і її білого сина: „Будучи ще в Єгипті, вони не прийняли Марії з Йосифом та божим дитятком у себе на відпочинок, – і через те за кару тиняються, мандрують споконвіку по світі... А тепер його вчинок з донькою та з білою невинною дитиною її, чи не кара се ще, не покута яка?” [8, с. 290]. Згадує цю легенду і Мавра, коли відчула невідворотність Долі: „... її людям бог не прихильний. Тому вони і в вічних злиднях по світі тиняються. За кару тисячолітню” [8, с. 318].

Ольга Кобилянська велику увагу приділяє осмисленню жіночої психології. Мавра могла реалізувати себе у родині Іванихи Дубихи, у сільській громаді, однак відкинула патріархальний рівень жіночого буття. Її вчинки і думки народжуються з почуття скривдженості, несвідомого бажання помсти за свою любов-пристрасть. Чому Мавра любила двох одночасно? Причиною подружньої зради стає руйнування ідеалів про шлюб, незадоволення життям, Раду, який був „лакомий на золото”, а вона прагнула відновити втрачені ілюзії таємним пристрасним коханням. Благаючи Божого милосердя за усвідомлений гріх, Мавра водночас робить спробу зрозуміти й пояснити його причину і знаходить її в нанесеній образі чоловіком, якого щиро і правдиво любила. Тому й радить Тетяні: „... донько моя пишна, стережися любові!” [8, с. 333]. Чи не про приреченість любові-пристрасті висловлює думку філософ та есеїст Дені де Ружмон, аналізуючи міф про Трістана та Ізольду: „Осягнення найвищої Любови затьмарює усяке земне кохання. Блаженство не потребує щастя на землі. Якщо на таку Любов дивитися з *погляду життя*, вона буде суцільним нещастям [10, с. 61] (Курсив Дені де Ружмон. – Г. С.). Тому закономірно, що у визначальні моменти свого життя залишилася Мавра віч-на-віч зі світом, де панують людські закони, людська мораль. Однак світ, у якому стираються межі між добром і злом, стає неспівмірним зі світом Тетяни.

Цілком слушною є думка Т. Гундорової, що „вільнолюбива й горда Тетяна, вихованка циганки Маври, є тією невинною жертвою, яка спокутує гріховність людської природи, і, зокрема, мінливої циганської душі” [2, с. 197]. Втративши свою рідну дитину, Мавра стає рідною матір’ю для дівчинки. „Хто бачив безграничну й незгасаючу любов циганки до тієї дитини, яку, вибавивши з малку, уважала майже за свою” [8, с. 302]. І Тетянка „слухала насліпо всіх наказів чорної приятельки своєї, – що б не наказала вона їй, не зажадала від неї, куди б не послала, не покликкала її. Вона у всім піддавалася їй... – часто навіть проти волі самої Іванихи Дубихи” [8, с. 302]. Зі своїми першими враженнями, найпотаємнішими думками про того, кого покохала, ділиться Тетяна не з

матір'ю, а відкриває душу Маврі. Письменниця наділяє Тетяну вольовим характером й тому саме для неї вірність у взаєминах набуває сильної гостроти. Зневажаючи всі умовності задля почуття, дівчина піддається власній пристрасті, хоч інтуїтивно глибоко відчуває, що її кохання вразливе й нетривке. „– Вагаюсь, чи вірно *ти* любиш. О Грицю, – молить вона і глядить на нього великими очима, – не обманюй мене! Своє серце сама я знаю, те серце вже не в моїх грудях – в тобі опинилося. Гадки, що я їх колись думала, за тебе заміняла. Душа, що була колись моя, за тобою воліється. Не верне до давнього вона ніколи. *Не обмани мене*” [8, с. 367]. (Курсив О. Кобилянської. – Г.С.). Очевидно для того, щоб підсилити відчуття невідворотності долі, Ольга Кобилянська влітає в текст народно-поетичну традицію ворожіння на „надвечері” Івана Купала. І не випадково Мавра супроводжує Тетяну, хоча дівчина „хотіла кинути вінок ніким не спостережена, сама-однісінька, тим часом Мавра не дає” [8, с. 378]. Вочевидь Мавра і є тією „невидимою силою”, що підштовхнула Тетяну кинути вінок у вир. Прагнучи відвернути зло, циганка-ворожка викликає його. „Тетяна стояла на березі, похилившись, з очима широко отвореними, і не рухалася ні на волосок. Ззаду *за нею чигала* вдвоє зігнена циганка” [8, с. 378]. (Курсив наш. – Г.С.). Як бачимо, через фольклорно-міфологічне підґрунтя свята Івана Купала розкривається трагізм Тетяниної долі. Більше того, доля Тетяни постала дзеркальним відбитком долі Маври. „Межи її долею і Тетяниною різниця хіба та, що то з нею скоїлося в пусті, а оце тут, в лісах” [8, с. 415]. Повість Ольги Кобилянської пронизана інверсіями, що несуть гендерні знаки. Тетяна, наділена потужною силою духу, гарячим темпераментом, твердим характером, прагне протистояти долі. Пристрасний вогонь любові пориває дівчину до боротьби з лихом, що „знівечило її щастя”. Думається, що письменниця підпорядковується у своєму трактуванні любові екзистенціально-кордоцентричним світоглядним орієнтаціям української ментальності, яка завжди визнавала пріоритет „серця” над „головою”.

Однак людські пристрасті завжди суперечливі. Ставлячись із типовою для патріархального світу пересторогою до любові жінки, Гриць непомітно для себе самого опинився у фатальному колі любові Тетяни і Настки. Варто зауважити, що за однією з концепцій ніцшеанської філософії кохання отожднюється із залежністю від іншої статі. У межах цієї концепції жінка постає фатальною істотою, яка не тільки спокушає чоловіка, а й приводить його до згуби.

Тетяна не може обдарувати Гриця тією Любов'ю, якої він так прагне. Тому Гриць теж самотній у своїх почуваннях: „Ти – ти не любиш так, як я. Все вагаєшся. Все як на роздоріжжі буваєш або як по вугля прибігаєш” [8, с. 367]. Іронізує він над можливостями порозумітися із Насткою: „Ви всі однакові” і далі „*Ви не гинете*” [8, с. 385]. (курсив Ольги Кобилянської. – Г.С.). Зауважимо, що Гриць у своїх почуттях до Тетяни і Настки щирий і відвертий і не скриває свого чоловічого „ego”: „Одну брав би, і другої не лишав би. Одну любив би, другу голубив би. Одну сватав би, з другою вінчався б...” [8, с. 383]. Ольга Кобилянська прагне віднайти ту містичну силу, що впливає на людську долю й певною мірою намагається виправдати Гриця.

Чи можна тільки стверджувати, що „Маврина гріховна любов до двох чоловіків – отамана Раду і боярина – символічно передається її синові Грицеві і виявляється через „подвійність” його душі, прив'язаної водночас до чорнобривої Туркині і голубоокої Настки” [2, с. 197]. Гриць був позбавлений материнської любові і чуйної батьківської опіки. Він „рокований невблаганною долею”, годованець, підкинута дитина. Бо від народження мряка спинала йому вступ до життя: „Чи се заповіт, що і його судьба така туманна колись жде?” [8, с. 290].

Від початку і до кінця твір, переповнений драматичними картинами життя, тримає читача в напрузі, поступово й послідовно підводячи до усвідомлення неминучої трагедії. Особливого драматизму набуває велемовна сцена зустрічі Гриця із Маврою: „А він дивився на неї, забувшись цілком, мов не своїми очима і неначе побачив щось з тамтого світу, та не розуміє, що з ним діється. Чому йому тепло від тих слів бідної циганки, від голосу, що її змінив, як почала говорити. Від її щирого погляду, в яким крився сам смуток, а однак ще щось інше, тепле...” [8, с. 397]. Драматичний пафос цієї зустрічі кульмінується не лише болісними прозріннями Мавриної душі та підсвідомим передчуттям лиха, а й усвідомленням Грицем трагізму своєї долі. „Мавро!” – зойкнуло нараз тужно-сумно його молоде серце і свідомо заважало любові. Тої чистої, материнської любові, якої він ніколи не зазнав вповні в своїм житті, скільки б і не любили його господарі, не любили дівчата, не шанували товариші і всі інші знакомі. А материнської любові, тої щирої, теплої він ніколи вповні не зазнав [8, с. 401]. Процитовані рядки із повісті засвідчують увагу Ольги Кобилянської до філософської розробки проблеми любові, зокрема письменниця наголошує на важливості материнської любові, материнського благословення для насичення особистості

вітальною енергією. Трагедія Гриця не в двоїстості натури, а у нерозв'язаному конфлікті буття, що став його внутрішнім конфліктом, „трагедією екзистенції”. Тому можна вважати, що Гриць – найтрагічніша постать у контексті повісті, хоча трагізм його письменника не зображує так очевидно, як трагізм Маври чи Тетяни, а заховає у символічному коді найгостріших суперечностей буття.

Підсумовуючи, наголосимо, що для героїв повісті Ольги Кобилянської „В неділю рано, зілля копала” страждання є межею, через яку вони мусять перейти, щоб збагнути певну істину. Як влучно помітив дослідник творчості письменниці Л. Луців, „ідея твору обіперта на глибокій моральній правді про життя, згідне з Божими законами. Хто їх нехтує, той стягає на себе кару” [9, с. 43].

Література

1. Агеєва В. Поетеса зламу століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації: Монографія. – К.; Либідь, 1999 – 264 с.
2. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської.– К.: Критика, 2002 – 271 с.
3. Дей О. Українська народна балада. – К.; Наукова думка, 1986 – 961 с.
4. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ-поч. ХХ ст. – Львів, 1999 – 277 с.
5. Дмитренко М. Українські балади. – К.; Укр. центр духов. культури, 1993.– 64 с.
6. Еко Умберто. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів.– Львів, Літопис, 2004 – 383 с.
7. Кирилук С. Ольга Кобилянська і світова література. – Чернівці, Рута, 2002 – 172 с.
8. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели. – К.; Наук. думка, 1988 – 668 с.
9. Луців Л. Ольга Кобилянська. В 100-річчя її народин. – Нью-Йорк – Джерзі-Ситі: Свобода, 1965. – 69 с.
10. Ружмон Дені де. Любов і західна культура. – Львів, Літопис, 2001 – 302 с.
11. Филипович П. Літературно-критичні статті. – К.; Дніпро, 1991 – 270 с.